

УДК 821.162.1

Олена ТАЛКО,
кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра суспільних наук,
Житомирська національна агроекологічна академія

ЗОЛОТИЙ ФОНД ЛЮДСЬКОГО ДУХУ

Через призму «Спогадів» Є. Янушкевича розглядається вплив Йоахіма Лелевеля на формування демократичних, морально-етичних поглядів учасника Листопадового повстання Є. Янушкевича та його сучасників. Висвітлюються біографічні факти з життя патріотів, які допомагають проаналізувати значущість духовних принципів Й. Лелевеля та його вплив на сучасників.

В історіє людства були, є і будуть духовно високі люди, які готові кинути виклик неминучій дійсності. Суспільство повинно пам'ятати своїх героїв, щоб чіткіше оцінити сьогодення, щоб формувати самосвідомість епохи. Хоча домінантою «Спогадів» (1805 – 1831) Євстахія Янушкевича – відомого повстанця, активного діяча польської еміграції – є зображення фактів Листопадового повстання 1830 – 1831 років, особливе значення відіграють образи людей, яких автор закарбував у своїх мемуарах¹. Мемуарист стисло і водночас переконливо, психологічно точно і аргументовано зображує низку портретів (чи ескізів до портретів) своїх сучасників – людей визначних та пересічних, вельможних та простолюдинів, мужніх героїв та хижих нелюдів. Виняткова роль у цій галереї образів належить Йоахіму Лелевелю. Саме з ним пов'язані найважливіші враження університетського періоду.

Притаманний творчій манері Є. Янушкевича лаконізм мінімізує компоненти портретної характеристики. Розкриваючи образ учителя, він не описує його зовнішність, а зосереджує увагу на аксіологічній оцінці та характерологічних складниках образу. Оповідач перш за все звертає увагу на моральні якості педагога, його активну життєву позицію і тим самим опосередковано дає зрозуміти, що для нього самого є важливим, ціннісним, пріоритетним. І якщо розповідь про Й. Лелевеля не є першорядною, за ідейною вагомістю, значущістю впливу на самого автора, вона є знаковою.

У чому феномен Й. Лелевеля? Чому саме йому випала особлива місія відігравати провідну роль у громадському житті Польщі протягом майже чотирьох десятиліть, бути беззаперечним авторитетом для патріотично налаштованої молоді? З повагою та ентузіазмом ставилися до нього такі

¹ Талько О. Аксіологічна парадигма листопадового повстання у «Спогадах» (1805 – 1831) Євстахія Янушкевича // Київські полоністичні студії. – Т. XXVI. – К. : ДІА, 2015. – 528 с. – С. 475–480.

корифеї прогресивної Європи, як М. Ж де Лафайет і Джузеппе Мадзіні, як М. О. Бакунін і О. І. Герцен. Король Бельгії пишався знайомством з ним, дружбою зі знаменитим вченим гордився К. Маркс, який ретельно вивчав праці вченого². Один з найавторитетніших учених-істориків свого часу, талановитий викладач, політичний діяч, «патріарх» польської демократії – Й. Лелевель був сповнений безмежною відданістю науці та ідеалам демократії. Окрім цього, він був сильною, неповторною особистістю: упертий, вразливий, сміливий, вольовий, готовий вести напівжебрацьке життя, аби залишитися фінансово незалежним, байдужий до того, що усі вважали його диваком.

Й. Лелевель народився 22 березня 1786 року у Варшаві, в німецькій родині, що повністю полонізувалася. Його батько, який упродовж двадцяти років був головним скарбничим Комісії національної едукції, отримав від сейму підтвердження належності до шляхетського стану. Мати Єва Шелютта походила з полонізованої білоруської шляхти. Незабутнім враженням дитинства для Й. Лелевеля стало повстання 1794 р. Він згадував, як стрімголов біг до вікна і захоплено дивився на Тадеуша Костюшка, одягненого в мужицьку свитку. Двадцятилітнім юнаком він став свідком того, як натхненно і радісно зустріла Польща Наполеона, сподіваючись на відродження батьківщини. Патріотично налаштована молодь узялася за зброю. Але майбутній учений обрав інший шлях. Шлях, сповнений титанічною працею, мужністю, та самозреченням в ім'я науки.

У дитинстві Йоахім вирізнявся серед інших дітей упертістю, замкненістю, бажанням не бути схожим на інших. У десятирічному віці він вирішив сам доповнити енциклопедію, у п'ятнадцять – написати історію Польщі. Тоді ж його захопила географія. Після закінчення Варшавської школи піярів, у 1804 році він поступає у Віленський університет, де записується на лекції з мов, літератури, права, геометрії, фізики і малювання. Від професора Гродека – великого ерудита й дивака – він перейняв любов до античних, скандинавських та давньоруських авторів. Наполегливий студент не залишається осторонь соціальних та політичних питань і стає одним з організаторів патріотично налаштованого Товариства молоді, що вдосконалюється.

У 1807 р. Й. Лелевель друкує у Вільні свої перші наукові праці. Сміливість молодого ученого, який полемізував з найбільш авторитетним істориком того часу А. Нарушевичем, обурило ректора Я. Снядецького. Після чотирьох років навчання Й. Лелевель залишає університет і повертається до Варшави, де безрезультатно намагається знайти роботу. Як колишній стипендіат Віленського університету він був зобов'язаний відслужити шість років учителем у Віленському окрузі. У 1809 р. він отримує направлення до Кременецького ліцею. Самостійність сміливість поглядів норавливого молодого ученого завадили його кар'єрі як у ліцеї, так і у канцелярії міністерства внутрішніх справ, де він працював одразу після повернення до Варшави у 1811 р. Дослідник поринає в наукову працю. Молодий учений багато працює над історією Польщі, всесвітньою історією та методологією історії, базові питання якої подає у праці «Наука історії».

У лютому 1815 р. Й. Лелевель отримує запрошення читати лекції з історії у Віленському університеті. Уже на вступній лекції промовець стверджував, що історія має стати школою активної громадянської позиції. Викладацький та науковий авторитет наставника серед молоді був великий, але сміливість

² Кеневич С. Йоахим Лелевель / перевод с польского И. Миллера. – М. : Молодая гвардия, 1970. – 192 с. – С. 8.

поглядів, принциповість та безкомпромісність завадили йому отримати посаду на кафедрі. Й. Лелевель повертається до Варшави, де йому запропонували скромну посаду бібліотекаря та курс лекцій з бібліографії. Результатом наукової діяльності Варшавського періоду стає бездоганна для свого часу, до того ж перша на цю тему, «Давня історія Індії» та «Історична паралель між Іспанією та Польщею в XVI, XVII, XVIII ст.», яка стала першою працею з порівняльної історії. Тим часом Віленський університет оголосив конкурс на посаду професора кафедри історії. Конкурсна робота Й. Лелевеля перемогла і його, нарешті, зараховують на посаду ординарного професора.

У «Спогадах» Є. Янушкевич відзначав, що поява у Вільні Й. Лелевеля у січні 1822 р. була радісно зустрінута університетською молоддю. А його інаугураційна лекція в статусі професора і завідуючого кафедрою загальної історії стала визначною подією³. Ця лекція швидше нагадувала маніфестацію. Наплив слухачів, не тільки студентів, але й городян був настільки великим, що ректора й професорів університету ледь не задушили в натовпі. Така ситуація була багата в чому обумовлена розтягнутим майже на півроку чеканням Й. Лелевеля у Вільні. Однак він лише у жовтні звільнився з попереднього місця роботи, а приїхав у Вільню у грудні. Є. Янушкевич згадує, що сам Адам Міцкевич вітав повернення Й. Лелевеля одою на його честь.

Що ж так приваблювало студентську молодь до викладача? Є. Янушкевич згадував: «Лелевель увесь був відкритий для неї. Товариський, ввічливий, сердечний, кожного приймав у себе, давав йому поради, скерував на шляху до найвищої освіти, заохочував до випробування сил»⁴. Професор імпував студентам величезною ерудицією. Однак більш за все він приваблював їх своєю особистою зацікавленістю, темпераментною манерою викладу та ледь завуальованою полемікою з консервативною шляхтою. Усе, що він стверджував про значення народу в історії, про давнину та переваги республіканського устрою, про важливість політичних свобод та релігійної терпимості, все це підкоряло серця та голови студентства. Як зауважив Ян Чачот, з яким товаришував Є. Янушкевич у студентські роки, «з тих пір, як університет став університетом, ніколи жоден професор не мав стільки слухачів».

Варто зазначити, що Й. Лелевель був досить вимогливий до студентів. У першу чергу він акцентував увагу на їхній спроможності до самостійного мислення, ґрунтовності розуміння проблематики запитання, визначене причинами і наступністю аналізованих подій. Разом з тим увага приділялася стилістиці та повноті відповіді на запитання. Серед групи студентів Й. Лелевель згадав і Євстахія Янушкевича⁵. Збереглися нотатки професора з письмового екзамену зі світової історії за 1822/23 н.р., де занотовано запитання, отримані студентами, а також коротка анотація викладача до відповідей на них.

Учений стає відомим не тільки в Польщі. Він отримує дипломи почесного члена Петербурзького, Московського та Харківського Товариства російської словесності, починає переписку з російськими діячами культури та науки. Через три роки успішний розвиток професорсько-викладацької кар'єри був припинений через політичні репресії. Неблагодійний професор був звільнений. Показово, що у подальшому Й. Лелевель не займався

³ Янушкевич Я. Успаміны (1805–1831) / уклад., пер. з пол. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. Гарбачовай. – Мінск : Лімарыус, 2011. – 256 с. – С. 15.

⁴ Ibidem, С. 16.

⁵ Ibidem, С. 22.

викладацькою діяльністю, оскільки не хотів відмовлятися від свободи думки і висловлювань. Але упродовж усього життя знаменитий вчений користувався великим авторитетом серед молоді.

Він повертається до Варшави і свідомо обмежує себе самосійною науковою працею. Й. Лелевель, який ніколи не мав великих статків, зумисне обмежив себе в усьому, щоб ні від кого не залежати. Він публікує праці з питань історії, археології, права, нумізматики. Великою популярністю користувалась «Історія Польщі, викладена популярним чином». Це була перша історія Польщі, адресована молоді. У ній автор відверто сповідував свої наукові та політичні погляди.

Хоча нема переконливих доказів активної участі Й. Лелевеля в конспіративних організаціях 1817 – 1826 років, але безсумнівно є опосередкований вплив праць та особистого прикладу ученого. Усе, що писав Й. Лелевель про значення народу в історії, про переваги республіканського устрою, про політичні свободи та релігійну терпимість, – усе це захоплювало молодих патріотів. Й. Лелевель опинився серед легальної опозиції. У 1828 р. він був обраний депутатом сейму Королівства Польського, з трибуни якого можна було критикувати політику уряду. Хоча виступи промовця не мали практичних наслідків, але вони сприяли зміцненню авторитету Й. Лелевеля як сміливого захисника національних свобод.

Під час Листопадового повстання 1830 – 1831 років, повстанці поклали на Й. Лелевеля великі сподівання. До нього ставились як до найвищого авторитету. Але талановитий учений не спромігся взяти на себе відповідальність і очолити повстання. Користуючись повагою в обох таборах, він намагався виступити у ролі «політичного місточка» між помірковано-шляхетським та радикально-лівим флангом повстанців. І все ж таки заслуги Й. Лелевеля перед повстанцями величезні. Саме йому приписують патріотичне гасло «За нашу і вашу свободу», яке стало близьким поборникам звільнення і Польщі, і України, й інших країн. Цілком закономірно, що навчання у Віленському університеті, який став осередком прогресивної наукової, політичної та соціальної думки, завдячуючи, перш за все, Й. Лелевелю, вплинуло на формування Є. Янушкевича.

Після закінчення університету в житті молодого шляхтича настав досить складний період тривалістю понад два роки. Спроби скористатись на практиці теоретичними знаннями, набутими під час навчання, спочатку виявилися не зовсім успішними. Це обумовлювалось і невеликою потребою суспільства у молодих спеціалістах, і недостатнім уявленням самого Є. Янушкевича про своє покликання. Його не особливо захоплювала військова справа, а ще менше він тягнувся до господарської діяльності.

Серед іншого Є. Янушкевич звернувся до перекладацької діяльності. Він вибрав праці німецького історика Й. Ансильйона, оскільки його роботи радив вивчати Й. Лелевель, і успішно переклав перший та половину другого тому великої праці. На цю звістку з радістю відгукнувся колишній наставник, який почав клопотати про видання праці. Усе це підтверджує, що Й. Лелевель вплинув не тільки на демократичні та морально-етичні погляди, але й на формування професійно-наукових інтересів Є. Янушкевича. Як тільки повстання 1830 – 1831 років почалося на білорусько-литовських землях, Янушкевич зразу виїхав з Вільна в якості емісара на Полісся і Волинь – для передачі розпоряджень Віленського центрального повстанського уряду.

Стає відомим він не тільки як повстанець, але й як активний діяч польської еміграції, засновник Польської книгарні та друкарні в Парижі, видавник рукописів А. Міцкевича, Ю. Словацького, Ю. Красінського, М. Мохнацького.

Водночас Є. Янушкевич утверджується біля витоків еміграційної періодики. Здобувши університетську освіту та юридичну практику перших років трудової діяльності, Є. Янушкевич був по суті і правознавцем-істориком. Усе це та заслужений авторитет автора, завойований героїчною боротьбою і роками еміграції, позначилось на об'єктивності висвітлення та узагальнення зображуваних ним подій Листопадового повстання у «Спогадах» (1805 – 1831). Таким чином, цілком закономірно, що кожен, хто гортає сторінки життя польського мемуариста Є. Янушкевича, готовий відкрити в ньому не стільки військового, скільки ученого-історика – за прикладом незабутнього наставника Й. Лелевеля.

У довгі роки еміграції, які почалися для Й. Лелевеля і Й. Янушкевича після поразки Листопадового повстання 1830 – 1831 рр., вони підтримували теплі, товариські стосунки. Спочатку Є. Янушкевич співпрацював з Польським національним комітетом, який очолив Й. Лелевель. Але активна політична діяльність знаного вченого на підтримку і розвиток опозиційних сил призвела до того, що поліція наказала йому залишити Париж, а згодом і Францію. У Брюсселі, куди привели Й. Лелевеля стежки еміграції, він прожив майже тридцять років (з вересня 1833 р. по квітень 1861 р.).

Відомий учений вів дуже скромний, навіть злидений спосіб життя, носив простий одяг, що робив його схожим на робітника, обмежив себе в їжі, дуже страждав від холоду, бо не мав змоги опалювати найману кімнатку. Основним доходом ученого стали гонорари від продажу книг, які були дуже незначними і непостійними. Він остерігався, щоб під виглядом гонорару йому не вручили допомогу. Це було тверде рішення, яке Й. Лелевель із залізною послідовністю реалізовував упродовж 30 років: будь-якою ціною відстояти свою матеріальну незалежність. Він відмовився від грошової допомоги у розмірі 50 франків на місяць, яку французька влада установила для послів польського сейму, бо слушно вважав, що той, хто отримує від французького уряду пенсію, втрачає свободу діяльності. Відмовився професор і від пропозиції очолити у Брюссельському університеті кафедру археології та давньої історії, вважаючи, що «той, хто приймає іноземні публічні функції, залишає свій національний пост». Знаменитий учений також рішуче відкидав будь-які пожертвування з боку співвітчизників, оскільки розумів, що вони, принаймні частково, йшли від консервативних кіл. Наукова праця, якою він намагався заробити на життя, зберегла незалежність славетного вченого, але ціною постійних обмежень. «Світ нагороджує мудреців у відповідності до їх праці. Люди, достойні імені вчених, не міряють свої досягнення сумою грошей, зароблених на цьому. Справжнім скарбом, який здобув Лелевель, була саме його праця...»⁶.

Вірний дружбі з Й. Лелевелем, Є. Янушкевич намагався йому допомагати. Він створив у Парижі власну типографію та книжковий магазин. Це був один з перших інститутів такого типу, заснований за кордоном під час так званої «великої еміграції».

Є. Янушкевич був одним з найенергійніших і найрішучіших представників еміграції, і ті кошти, якими він володів, використовував на допомогу своїм співвітчизникам. Він допоміг Й. Лелевелю у видавництві окремих праць, за які сплатив щедрі гонорар.

Славу Й. Лелевелю принесли великі праці з історії Польщі та інших країн Європи, роботи з методики історії. Серед франкомовних праць Й. Лелевеля були роботи, що мали українознавчий характер. Зокрема «Історія Литви та Рутенії до їхньої остаточної унії з Польщею, укладеної в Любліні в 1569 р.». Як

⁶ Кеневич С. Иоаким Лелевель... *Op. cit.*, С. 96.

відзначає Є. Луняк, цей історико-політичний трактат був завершений ним незадовго до смерті в 1861 р. і може розглядатися як своєрідний заповіт науковця та політика. Актуальність цього твору була незабаром підсилена польським повстанням 1863–1864 рр., котре знову сколихнуло європейську громадськість і привернуло увагу в тому числі й до питань України⁷.

Особливо значущим виявились праці вченого в царині нумізматики та картографії. Завдяки роботам дослідника, стало очевидно, як багато може дати вивчення монет для розуміння економічних та торговельних відносин. Для того, щоб зробити репродукції монет, Й. Лелевель самотужки опанував гравірувальну техніку, що була надзвичайно складною і потребувала великих навичок та технічної кваліфікації. Два томи «Нумізматики середніх віків» та «Нумізматичні та археологічні дослідження. Том I. Галльський чи кельтський тип», «Нумізматичні та археологічні дослідження» вийшли на кабальних умовах за мізерний гонорар. Згодом він обґрунтовує концепцію розвитку географії. «Географія середніх віків» свідчить про величезну ерудицію автора, про безмежну працьовитість, про дивовижні темпи роботи. Сто двадцять фоліантів, майже триста томів, що містили більше десяти тисяч карт – такою стала географічна колекція науковця.

Відданість справі, мужність, наполегливість, вражаюча працьовитість, високі духовні якості назавжди вкарбували ім'я вченого до золотого фонду людської моральності. У травні 1861 р., дізнавшись про тяжку хворобу похилого самотнього Й. Лелевеля, Є. Янушкевич з лікарем Северином Галензовським приїхали до нього в Брюссель, щоб перевезти його до Парижу і там забезпечити належний догляд та лікування. Та було занадто пізно. 29 травня 1861 р. видатного сина польського народу не стало.

Olena Talko. Złoty fundusz ducha ludzkiego.

Przez pryzmat «Wspomnień» E. Januskiewicza rozpatruje się wpływ J. Lelewela na kształtowanie poglądów demokratycznych, moralny-etycznych uczestnika powstania Listopadowego E. Januskiewicza i jego współczesnych. Wyświetlają się fakty biograficzne z życia, które pomagają przeanalizować znaczość duchownych zasad J. Lelewela i jego wpływ na współczesnych.

Olena Talko. Gold fund of human spirit.

Through the prism of «Remembrances» of Y. Yanushkevich influence of Y. Lelevel is examined on forming of democratic, mental and ethical looks participant of the November revolt of Y. Yanushkevich and his contemporaries. Biographic facts from life of both patriots are illuminated that help to analyse meaningfulness of spiritual principles of Y. Lelevel and him ponderable influence on contemporaries.

⁷ Луняк Є. Козацька Україна XVI – XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. – К. – Ніжин : Видавець Лисенко – М., 2012, – С. 528–565.